

**Μέρος Α΄ - Διάλεξη του Νίκου Λυγερού με θέμα:
"Το Διαχρονικό Πνεύμα του Βυζαντίου".
Αίθουσα διαλέξεων Ιερού Ναού Γενεσίου Θεοτόκου Μπεντεβή.
Ηράκλειο, Κρήτη
Κυριακή 22 Φεβρουαρίου 2015, ώρα: 18:00**

Θα ήθελα να σας ευχαριστήσω και για την φιλοξενία και για την υποδοχή και ειδικά αυτή τη μέρα, γιατί το χάρηκα και εγώ, είναι ουσιαστικά η πρώτη φορά που το βλέπω με αυτό το φωτισμό ειδικά και νομίζω ότι έγινε μια αναφορά που ήταν πολύ σωστή, εφόσον αυτή μας οδηγεί στην Ανάσταση. Θα μιλήσουμε, λοιπόν, για το Βυζάντιο και το Διαχρονικό του Πνεύμα. Άρα χάρηκα που έγινε μια αναφορά ήδη ότι το Βυζάντιο δεν πέθανε μόνο εκείνη την ημέρα, γιατί δυστυχώς για τους περισσότερους Έλληνες το Βυζάντιο πέθανε στις 29 Μαΐου του 1453, την Τρίτη το πρωί και έχουμε την εντύπωση ότι μετά δεν έγινε τίποτα. Άρα για να το πω λίγο πιο λαϊκά, τουλάχιστον στην αρχή, είναι σαν να έχετε ένα παππού που έχει ζήσει 100 χρόνια και το μόνο που θυμάστε από αυτόν, μάλλον για να υπάρχει αναλογία να είναι 110 χρόνια, και το μόνο που θυμάστε από αυτόν είναι πώς ήταν την τελευταία μέρα. Και λέτε «την τελευταία μέρα ήταν χάλια». Ε ναι, αφού ήταν η τελευταία μέρα. Το θέμα είναι ότι δεν αξιολογούμε ότι έζησε 110 χρόνια. Εδώ με το Βυζάντιο πολλοί από τους δικούς μας ξεχνούν ότι έζησε 11 αιώνες. Άρα ένα πρώτο θέμα που πρέπει να αγγίξουμε είναι το εξής, πολλοί από εμάς έχουν μια αρνητική εικόνα για το Βυζάντιο, λέγοντας ότι υπήρχαν διάφορα προβλήματα εσωτερικά και ότι τελικά δεν ήταν τόσο αποτελεσματικό. Εμείς στην στρατηγική, γιατί δεν αναφερθήκατε στη στρατηγική, υπάρχει και το «Στρατηγικόν» από αυτοκράτορα, που το χρησιμοποιούμε δυστυχώς μόνο στις ξένες σχολές στρατιωτικές και όχι στην Ελλάδα. Άρα αυτό που έχει σημασία είναι το εξής, όταν το κοιτάζεται αυτό σαν όλο πλαίσιο πρέπει να αναρωτηθείτε αμέσως αν το Βυζάντιο ήταν τόσο άχρηστο και τόσο μη αναποτελεσματικό, πώς γίνεται να κατέχει το παγκόσμιο ρεκόρ διάρκειας. Άρα είναι πολύ απλό, ή ήταν όντως έτσι, αλλά τότε σημαίνει ότι όλοι οι εχθροί του ήταν κατώτεροι, ή μάλλον η εικόνα μας δεν είναι σωστή και πρέπει να την διαμορφώσουμε. Ένα πρώτο πράγμα που πρέπει να καταλάβουμε στο Βυζάντιο είναι ότι το Βυζάντιο είναι στο πλαίσιο του Χρόνου το ανάλογο από τον Μέγα Αλέξανδρο στο πλαίσιο του χώρου. Δηλαδή αυτό που μας εντυπωσιάζει με τον Μέγα Αλέξανδρο είναι ότι ένας άνθρωπος σε δέκα χρόνια κατέκτησε μια τόσο μεγάλη περιοχή. Αν όμως κοιτάξουμε τι έγινε μετά, υπήρχαν διάδοχοι που δεν ήταν διάδοχοι, γιατί αμέσως καταστράφηκε όλο το έργο. Ενώ με το Βυζάντιο μπορούμε να πούμε ότι δεν θα επιλέξουμε ένα ειδικό πρόσωπο ή έναν ειδικό αυτοκράτορα, θα μας δυσκολέψει, θα πρέπει να πάρουμε διάφορους, αλλά αυτό που είναι η προσφορά του Βυζαντίου είναι το συλλογικό. Δηλαδή στο Βυζάντιο για να αντέξεις 11 αιώνες πρέπει να υπάρχει μια αλληλουχία, μια συνοχή και μια συνέχεια. Αν θέλετε όπως είναι η έννοια της σκυταλοδρομίας. Αυτό που θα αποτελέσει αυτή την συνέχεια είναι η εκκλησία, είναι η πίστη για να το πω πιο πνευματικά. Δηλαδή όλοι αυτοί οι άνθρωποι θεωρούσαν ότι ανήκουν στον ίδιο χώρο και ακόμα και όταν πέθαιναν και ερχόταν άλλος, αυτός συνέχιζε αυτό το έργο, θεωρώντας ότι είναι η κύρια Αποστολή του. Τώρα σε επίπεδο στρατηγικής, για να καταλάβετε και τον τίτλο. Στο πιο χαμηλό επίπεδο στην στρατηγική μιλάμε για την τακτική, μετά μιλάμε για τους άνδρες, έχουν πάει στο στρατό ξέρουν αυτές τις λέξεις. Δυστυχώς μέσα στην κοινωνία μπερδεύουμε συχνά την τακτική με την στρατηγική. Άρα πιο πάνω από την τακτική υπάρχει το επιχειρησιακό, πιο πάνω είναι η στρατηγική και τώρα θα μπω σε νέα χωράφια που είναι η Υψηλή Στρατηγική, η Διαχρονική Στρατηγική και η Στρατηγική της Ανθρωπότητας. Άμα εξετάσουμε το Βυζάντιο σαν ένα πλαίσιο στρατηγικό και αναρωτηθούμε σε ποιο επίπεδο βρίσκεται, θα δυσκολευτούμε να μειώσουμε το ρόλο του και να το βάλουμε μόνο στα δύο πρώτα επίπεδα. Σε επίπεδο στρατηγικής υπάρχει όντως αυτή η

ανάγκη της διαχρονικότητας. Και τώρα πρέπει να αναρωτηθούμε το εξής, όπως το έχει και κάθε άνθρωπος, είναι ότι όταν έχουμε μόνο ένα πλαίσιο το οποίο είναι εφήμερο, γεννιόμαστε θνητοί, πώς μπορούμε να καταφέρουμε να έχουμε την έννοια της διαχρονικότητας. Αυτό γίνεται μέσω του έργου που παράγουμε και την έννοια της συνέχειας. Στο Βυζάντιο από την αρχή, αναφερθήκατε πολύ σωστά σε αυτόν τον διαχωρισμό, και ότι δεν ήταν έτοιμο το πλαίσιο για να υπάρξει κάτι το αντίστοιχο στη Δύση και να κάνουμε μια συμμετρία. Αυτό όμως που είναι πολύ σημαντικό είναι ότι το Βυζάντιο δεν ήταν μόνο ένα κράτος, έγινε μια Αυτοκρατορία. Το βλέπετε ακόμα και συμβολικά, μάλιστα κάθεστε ουσιαστικά με αυτό το σύμβολο στην πλάτη σας, είναι ο δικέφαλος αετός. Κάθε καρέκλα που βρίσκεται εδώ έχει ένα δικέφαλο αετό. Παρεμπιπτόντως, δεν έχει ακριβώς το συμβολισμό του Βυζαντίου με το οποίο μπερδευόμαστε μερικές φορές, θεωρούμε ότι οποιοσδήποτε δικέφαλος αετός είναι του Βυζαντίου. Δεν είναι ακριβώς έτσι. Έχει μεγάλη σημασία τι κρατάει δεξιά και τι κρατάει αριστερά για να μην μπερδευόμαστε. Άρα σε αυτό το πλαίσιο, όπως βλέπετε, υπάρχει μια διπλή προσέγγιση του κόσμου που είναι ο δικέφαλος και αυτό οφείλεται στο γεγονός της επιλογής της Πόλης. Αυτό μας δίνει ένα πρώτο στίγμα. Να ξέρετε ότι στην Ελλάδα έχουμε μόνο μία Πόλη που λέμε Πόλη. Και παρόλο που έχουμε και άλλες πόλεις που έγιναν πρωτεύουσες της Ελλάδος, ακόμα και το Ναύπλιο, ακόμα και η Αθήνα, δεν πήραν ποτέ τη θέση της Πόλης. Για όσους πιστεύουν ότι το πλαίσιο μας είναι καθαρά εκκλησιαστικό, το οποίο θα ήταν λανθασμένο εφόσον είμαστε κοσμικοί, εννοώ εγώ, πρέπει να θυμάστε ότι ακόμα και ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης την ώρα της Επανάστασης έλεγε: «Εγώ δίνω αναφορά μόνο στην Πόλη». Άμα το σκεφτείτε ορθολογικά και σκεφτείτε ότι υποτίθεται τέλειωσε το 1453 είναι λίγο παράλογο να ακούσετε από κάποιον που ζει το 1821 ότι δίνει αναφορά σε ένα μέρος το οποίο είναι Κατεχόμενο. Αυτό σημαίνει, όμως, ότι υπάρχει αυτό το κριτήριο της διαχρονικότητας ήδη και μετά από τόσους αιώνες θεωρούν ότι παραμένει αυτή η Πόλη. Πολύ συχνά μιλάμε για την Κωνσταντινούπολη, αλλά δεν βλέπουμε τα δομικά της στοιχεία. Η Κωνσταντινούπολη έχει σχέση με δύο θάλασσες και όχι μόνο με μία. Αυτό δεν είναι μια επιλογή τυχαία. Και να ξέρετε αυτό που λέμε στην στρατηγική είναι ότι όταν ένας χώρος βρίσκεται σε δύο χώρους συνήθως είναι για να ελέγχει και τους δύο, για να αποτελέσει μια γέφυρα, αλλά ταυτόχρονα για να επεκταθεί και στους δύο. Άμα κοιτάξετε όλοι τώρα την Μεσόγειο και θα σας κάνω μια ερώτηση, αν θέλετε ύπουλη, είναι η εξής: η Κωνσταντινούπολη θα μπορούσε να ήταν αλλού στη Μεσόγειο; Βλέπετε φαίνεται παράξενη αυτή η ερώτηση, αλλά τι θέλω να σας πω. Για να κρατήσετε 11 αιώνες πρέπει να σκεφτείτε πολύ καλά πού θα καθίσετε. Άρα, π.χ. για να κάνω κάτι που μπορεί να σας βοηθήσει, άμα προσέξετε στην τουρκοκρατία αυτό που άνθιζε στον εκκλησιαστικό χώρο ήταν τα μοναστήρια. Χωρίς τουρκοκρατία ήταν οι εκκλησίες. Για ποιο λόγο; Γιατί οι εκκλησίες ήταν πιο προσβάσιμες, άρα μπορούσε κάποιος να τις χτυπήσει πιο εύκολα, ενώ τα μοναστήρια έτσι όπως είναι δομημένα είναι πιο απομακρυσμένα και πιο προστατευμένα. Και εδώ τώρα ο Δημήτρης μας πήγε σ' ένα ανάλογο χώρο, όταν το βλέπετε πώς είναι, μιλάω για την Σπηλιώτισσα, αμέσως καταλαβαίνετε ότι δομικά είναι διαφορετικό. Άρα αυτό που έχουμε στον Ελληνισμό και στο Βυζάντιο είναι «αν θες να διατηρηθείς μέσα στον Χρόνο, πρέπει να είσαι ακίνητος μέσα στον χώρο». Θα το προσεγγίσω λίγο πιο λαϊκά. Φανταστείτε, πολλοί από εμάς, δυστυχώς, δίνουν μεγάλη σημασία στην ιδιοκτησία τους, στο σπίτι τους, σε αυτά που φτιάχνουν, συνήθως λένε ότι το κάνουν για τα παιδιά τους, αλλά άμα το σκεφτείτε ορθολογικά και σας πω ότι θέλω να βάλετε κάτι που είναι πολύ σημαντικό για σας και θέλω αυτό να διατηρηθεί τουλάχιστον δύο αιώνες. Πού θα το βάζατε; Θα βλέπατε ότι δεν θα το βάζατε στο σπίτι σας, γιατί είναι πολύ σπάνια τα σπίτια που έχουν δύο αιώνες, ενώ θα το βάζατε στην εκκλησία, όπου δεν είναι καθόλου σπάνιο να έχουμε εκκλησίες που έχουν δύο αιώνες. Τι σημαίνει αυτό; Το σημείο αναφοράς, αυτό το ακίνητο σημείο μάς επιτρέπει να δημιουργήσει ένα διαχρονικό πλαίσιο, όσο ελκίζει τους ανθρώπους. Εδώ είναι ακριβώς το ίδιο, άμα ξανακοιτάξετε λοιπόν την Μεσόγειο θα δείτε ότι υπάρχουν μόνο δύο σημεία, δύο

ιδιομορφίες σε όλη την Μεσόγειο και είναι το Γιβραλτάρ και η Κωνσταντινούπολη. Το Σουέζ δεν υπήρχε τότε, γιατί ανοίχτηκε το 1869. Άμα το λέγατε τώρα σε κάποιον θα μιλούσαμε για τρία σημεία με τα δεδομένα. Είναι πάρα πολύ σημαντικό όταν βρίσκεστε πάνω σε μια σκακιέρα να είστε στην γωνία. Όταν είμαστε κοινωνικοί θεωρούμε ότι το πιο σημαντικό είναι να είμαστε στο κέντρο. Μας δυσκολεύει να μας βάζουν στον τοίχο και θεωρούμε ότι είναι ακατάλληλο να μας στριμωχούν στην γωνία. Ενώ η στρατηγική λέει ακριβώς το αντίθετο. Λέει είναι επικίνδυνο να είσαι στο κέντρο, γιατί είσαι στόχος, είναι καλό να έχεις την πλευρά, γιατί έχεις στρατηγικό βάθος, αλλά το καλύτερο είναι να είσαι στην γωνία, γιατί εκεί θα κρατηθείς. Το σημαντικό για μας, όσο αφορά σ' αυτό το πνεύμα, είναι το εξής: πολλοί από μας μπορούν να κάνουν πολλές επιθέσεις, ελάχιστοι από μας μπορούν να κρατήσουν τις θέσεις τους. Είναι σπανιότατοι αυτοί που μπορούν να παραμείνουν στον ίδιο χώρο αναλλοίωτοι. Η Κωνσταντινούπολη θα μπορούσε να είναι μόνο σ' ένα άλλο σημείο, αλλά για λόγους ιστορικούς το πιο κοντινό σε μας είναι αυτό. Μπορείτε να το εξετάσετε και μ' ένα διαφορετικό τρόπο σε σχέση με τα Ιεροσόλυμα, που για μας είναι ακόμα πιο Ιερό λόγω της τοποθεσίας και της γέννησης του Χριστού. Μιλώ για την περιοχή. Αυτό όμως που έχει σημασία είναι το εξής, η Κωνσταντινούπολη αποφάσισε να είναι σε μια γωνία. Άμα σκεφτείτε ότι αυτή η στρατηγική επιλογή οδήγησε στην ύπαρξη μιας Αυτοκρατορίας που είχε μια διάρκειά 11 αιώνες, τότε θα καταλάβετε ότι όντως ήταν πολύ καλή επιλογή. Δεν έχουμε κάτι το ανάλογο, μπορεί να έχουμε κάτι το ανάλογο, αν θέλετε, για εκκλησίες οι οποίες όμως δεν έχουν μια έννοια πολιορκητικής. Δηλαδή, εννοώ με αυτό ότι η Κωνσταντινούπολη από την δράση της γινόταν και στόχος, άρα έπρεπε να αντιμετωπίσει τις επιθέσεις. Αυτό που βλέπουμε λοιπόν στο διαχρονικό πνεύμα του Βυζαντίου είναι ότι αυτό που έχει σημασία δεν είναι να βρεθείς σ' ένα χώρο, είναι να παραμείνεις σ' αυτό το χώρο. Άμα το σκεφτείτε ορθολογικά θα δείτε ότι η Κωνσταντινούπολη είναι σε μια γωνία ενός τριγώνου όπου οι δύο πλευρές είναι θάλασσα και η τρίτη είναι τοίχος. Το ξέρετε μπορούμε να το δούμε ακόμα και τώρα, έχει μεγάλη σημασία. Από την άλλη πλευρά, αν θέλετε την Ασιατική μπαίνουμε σε μια άλλη κατηγορία. Ποια είναι η ιδέα; Είναι αυτό το σημείο είναι σχεδόν σαν γέφυρα, αλλά δεν είναι γέφυρα, άρα είναι καθαρά αμυντικό. Πρέπει να καταλάβουμε ότι αυτό το σημείο, δηλαδή της Κωνσταντινούπολης, ανήκει στην ευρύτερη Θράκη και αποτελεί μια γωνία πολύ ισχυρή, σταθερή ανά τους αιώνες, αλλά ακόμα και τοποστρατηγικά και χρονοστρατηγικά.

Θα ήθελα να σκεφτείτε πώς βλέπετε τα πράγματα σε μια εκκλησία. Άμα σας ρωτούσα ποιο είναι το πιο σημαντικό σημείο σε μια εκκλησία; Έχετε την απάντηση. Άμα σας ρωτούσα ποιο είναι το πιο ανθεκτικό σημείο σε μια εκκλησία. Μπορεί και να μην έχετε την απάντηση. Άμα σας ρωτούσα ποιο είναι το σημείο που θα παραμείνει σε μια εκκλησία; Βλέπετε εδώ δυσκολευόμαστε, γιατί έχουμε την τάση να κοιτάζουμε την εκκλησία μόνο συγχρονικά και όχι διαχρονικά. Όμως, εδώ βέβαια η εκκλησία μας είναι πιο πρόσφατη όπως μου το έμαθαν, άρα φανταστείτε τώρα ότι έχουμε πάει σε μια εκκλησία, στον Άγιο Θωμά. Όταν μπαίνουμε σε αυτή την εκκλησία είναι δύσκολο να μην νιώσουμε την ιστορία. Όχι μόνο επειδή είναι τρίκλιτη, επειδή έχει αυτή τη δομή, αλλά επειδή καταλαβαίνουμε αμέσως ότι είναι μια πολλαπλότητα. Έχει πολλά πράγματα από πολλά κομμάτια διαφορετικά. Στην πραγματικότητα αυτή η εκκλησία θυμίζει ψηφιδωτό, πολλές ψηφίδες ανά των αιώνων που δημιουργήθηκαν στον ίδιο χώρο. Είναι ακριβώς το ίδιο πράγμα που βλέπουμε ουσιαστικά σ' ένα βιβλίο. Το βιβλίο είναι ακίνητο, είναι μικρό, έχει όμως συμπυκνωμένη γνώση σ' ένα πολύ μικρό χώρο. Και γι' αυτό περνάμε ώρες με τα βιβλία. Με το Βυζάντιο περάσαμε αιώνες. Η ανθεκτικότητα της επιλογής προέρχεται από την έννοια της γωνίας. Η γωνία είναι πολύ δυνατή μόνο από την μια πλευρά, όχι από την άλλη. Αλλά σας υπενθυμίζω ότι ακόμα κι όταν είχαμε πολιορκίες στο Βυζάντιο, τις είχαμε από πίσω και όχι από μπροστά. Γιατί από μπροστά είναι τα δύο θαλάσσια σκέλη του τριγώνου. Αν σκεφτείτε, λοιπόν, ότι επέλεξαν μια

περιοχή η οποία ακουμπάει δύο θάλασσες, η οποία προστατεύεται με δύο θάλασσες και η οποία έχει πολύ μικρή περιοχή. Μια πολύ μικρή περιοχή εφάπτεται πάνω σε αυτήν, όσο αφορά στη ξηρά. Αυτό σημαίνει τι; Ότι έχουν δημιουργήσει μια γωνία που μοιάζει, θα το λέγαμε πιο απλά, με αιχμή του δόρατος. Το θέμα είναι η αιχμή του δόρατος έχει αξία μόνο όταν υπάρχει δόρυ, αλλιώς είναι ένα κομμάτι μεταλλικό και τίποτα άλλο. Ένα πράγμα που δεν διευκρινίζουμε και νομίζω ότι έχετε μεγαλύτερη αρμοδιότητα, αλλά είναι απλώς για να σας προβληματίσω, λέω τώρα στους κληρικούς, άμα σας ρωτούσα ακόμα και στον Αρχιεπίσκοπο, ποια είναι η πιο ισχυρή επίθεση που δέχτηκε το Βυζάντιο; Μπορεί και να μην συμφωνούσατε, στην αξιολόγηση εννοώ. Είναι μια δύσκολη και είναι πιο τεχνική ερώτηση, αλλά έχει άμεση σχέση μ' εσάς και μ' εμάς βέβαια, αλλά έμμεσα, γιατί εσείς μας βοηθάτε να είμαστε κοντά. Ποιό θα λέγατε; Σας αφήνω την επιλογή.

- Ναι.

- Εγώ θ' έλεγα ότι το 1204, αυτή ήταν η χειρότερη επίθεση την οποία δέχτηκε το Βυζάντιο.

- Ωραία. Εσείς;

- Συμφωνώ, με τους Σταυροφόρους.

- Συμφωνείτε, ναι, και εσείς;

- Πολιορκία των Αβάρων.

- Ωραία. Εγώ σας αφήνω, αυτά είναι δικές σας επιλογές. Απλώς μετά θα σας πω τι κοιτάζουμε στο θέμα της στρατηγικής.

Στην πραγματικότητα η χειρότερη από τις επιθέσεις που δέχτηκε το Βυζάντιο είναι οι εικονοκλάστες. Και αυτό δεν το καταλαβαίνουμε αμέσως, όταν το εξηγούμε μετά καταλαβαίνουμε. Θα σας πω πολύ απλά, φανταστείτε ότι οι εικονοκλάστες είχαν κερδίσει, ας πούμε, υπόθεση θεωρητική. Τι θα είχε μείνει από το Βυζάντιο; Δηλαδή ας πούμε τι θα είχαν καταστρέψει το 1204 αν είχαν κερδίσει οι εικονοκλάστες; Άμα το σκεφτείτε γιατί αυτή η επίθεση είναι η πιο ισχυρή που δέχτηκε και άμα το σκεφτείτε και πάλι, θα δείτε ότι χρειάστηκε πολλούς αιώνες το Βυζάντιο για να το ξεπεράσει. Δεν το ξεπέρασε σαν μια μάχη, ένα πόλεμο. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι ξαφνικά σε μια εποχή βρισκόμαστε με ανθρώπους οι οποίοι είναι «υποτίθεται» δικοί μας, από τα δικά μας Θέματα και έχουν επηρεαστεί, θεωρώντας ότι πρέπει να βγάλουμε τις εικόνες. Το να βγάλουμε τις εικόνες είναι κάτι που είναι πολύ σημαντικό θρησκευτικά, πολύ συμβολικό ανθρώπινα, και βέβαια και πολύ ύπουλο στρατηγικά. Γιατί; Γιατί ξαφνικά στην αρχή, δεν θα σας κάνω όλη την ανάλυση, στην αρχή θεωρούσαμε ότι, εντάξει δεν είναι και απαραίτητο να βάλουμε και εικόνες, μετά είπαμε μήπως να βγάλουμε μερικές, μετά είπαμε μήπως να τις αντικαταστήσουμε και μετά είπαμε μήπως να τις εξαφανίσουμε. Κάθε φορά κοιτάζαμε αν ο λαός μας, το έθνος μας το άντεχε ή όχι. Έχει ενδιαφέρον να σκεφτείτε ότι από τα Θέματα που αντιστάθηκαν το περισσότερο στους εικονοκλάστες είναι και η Ελλάδα. Δηλαδή πρέπει να σκεφτείτε, γι' αυτό το λέω ότι είναι από τα χειρότερα, ότι οι Έλληνες της Ελλάδας αναγκάστηκαν, ένιωθαν, ότι έπρεπε να επιτεθούν την Πόλη για να μην φύγουν οι εικόνες. Αυτό δεν είχε γίνει ποτέ στην ιστορία του Βυζαντίου και δεν ξαναέγινε ποτέ. Άρα ερχόμαστε από μια επιρροή από Θέματα που είναι κοντά στις περιοχές που έχει αναπτυχθεί άλλη θρησκεία, και ξαφνικά όταν βρισκόμαστε με αυτοκράτορες που προέρχονται από αυτά τα Θέματα σιγά-σιγά προσπαθούν να αλλοιώσουν αυτό το πλαίσιο και να θεωρήσουμε ότι δεν έγινε και τίποτα. Σας το λέω αυτό, γιατί μερικές φορές ακούμε, ακόμα και τώρα, ότι θα' ταν καλό να βγάλουμε εικόνες. Στην αρχή αυτό εμφανίζεται απλώς σαν μια ιδέα, μια άποψη. Μετά μας εξηγούν ότι μπορεί να βγουν εικόνες από μια περιοχή, μετά βγαίνουν από μια άλλη περιοχή και στο τέλος καταντάμε να μην έχουμε καθόλου. Άρα εδώ το θέμα ποιο είναι; Το θέμα είναι ότι το Βυζάντιο έχει αλλάξει συνεχώς γεωμετρία, άρα ανάλογα με τις επαφές που είχε το Βυζάντιο, είχε βέβαια και επιρροές. Αυτές οι επιρροές μπορεί να είναι αρνητικές και τελικά να οδηγούν σ' ένα αποτέλεσμα θετικό. Τι εννοώ μ' αυτό; Αν υπάρχει μια μεγάλη

αντιπαλότητα δημιουργείται ο ακριτικός κύκλος. Όλοι οι ακρίτες του Βυζαντίου θεωρούν ότι πρέπει να προστατέψουν την Πόλη. Επειδή υπάρχει αντιπαλότητα.

Όταν έχουμε την εντύπωση ότι δεν έχει αντιπαλότητα, τότε οι ακρίτες δεν παίζουν πια τον ρόλο του προστάτη, γιατί έχουν την εντύπωση ότι είναι το ίδιο. Το πρόβλημα μας, λοιπόν, με το Βυζάντιο είναι το εξής, και θα το αναλύσει πολύ σωστά και ο Clausewitz, ότι σ' ένα στρατηγικό σχήμα το χειρότερο δεν είναι απαραίτητα ο εχθρός, αλλά οι τριβές. Και μερικές φορές στη στρατηγική δημιουργούμε τριβές στο σύστημα για να έχει εσωτερικές τριβές και να καταρρεύσει από μόνο του, ενώ δεν του έχουμε κάνει επίθεση. Αυτό λοιπόν είναι η έννοια της φθοράς. Αυτή η φθορά είναι το ανάλογο από αυτό που έγινε με τις εικόνες. Ήταν μια εσωτερική φθορά. Κάθε αιώνα που πέρασε το Βυζάντιο αυτό που πρόσεχε πάρα πολύ είναι πώς να διαχειριστεί τις εσωτερικές φθορές. Και βλέπετε ότι τα κατάφερε, γιατί άμα το σκεφτείτε καλά ο Μέγας Αλέξανδρος δεν τα κατάφερε. Κατάφερε να διαχειριστεί καλά τους εχθρούς, αλλά όχι τις εσωτερικές φθορές και όταν δεν είχε πια τους εχθρούς, οι εσωτερικές φθορές έγιναν τόσο ισχυρές που ουσιαστικά η αυτοκρατορία του Αλεξάνδρου κατέρρευσε, ενώ το Βυζάντιο άντεξε. Το άλλο στοιχείο που είναι πάρα πολύ σημαντικό, το ξέρουμε ακόμα και με την Βυζαντινή μουσική, δυστυχώς πολλοί από μας δεν καταλαβαίνουν ότι η Βυζαντινή μουσική είναι η συνέχεια, είναι το ίχνος του Βυζαντινού πνεύματος. Δεν είναι κάτι το ξεχωριστό, και μάλιστα μπερδεύονται ειδικά μετά την αλλαγή που έγινε στην μέθοδο, μπερδεύονται με την έννοια του βυζαντινού και του εκκλησιαστικού. Αυτά τα δύο ταυτίζονται τόσο πολύ που ας πούμε εμείς δεν λέμε εκκλησιαστική μουσική, λέμε κατευθείαν Βυζαντινή μουσική. Όμως το Βυζάντιο δεν ήταν μόνο εκκλησιαστικό. Πρέπει να ξέρουμε ότι έχουμε πολλές μουσικές, υπάρχουν αυτές οι καταγραφές, έχουμε ακόμα και τις λεγόμενες παρτιτούρες, ότι όταν το Βυζάντιο ήταν αυτοκρατορία υπήρχαν συνθέσεις από μουσικούς που αφορούσαν κατευθείαν τον αυτοκράτορα και πώς έμπαινε ο αυτοκράτορας μέσα στην Πόλη, πώς έμπαινε μέσα στην Αγία Σοφία. Κάτι που μπορεί να σας αγγίξει μ' έναν τρόπο πιο συναισθηματικό, θέλω να φανταστείτε, αυτό είναι γραμμένο ιστορικά, ποιος ήταν ο σκοπός και ποια ήταν η επιτυχία για τον αυτοκράτορα να μπαίνει μέσα στην εκκλησία της Αγίας Σοφίας, ποιος ήταν ο στόχος του; Ο στόχος του ήταν να είναι σαν τον ναό που δεν υπήρχε πια στα Ιεροσόλυμα και να έχει αναστηθεί ουσιαστικά αυτός ο ναός στην Κωνσταντινούπολη. Ο στόχος ήταν να είναι τόσο σημαντικό, έτσι ώστε να έχουμε ουσιαστικά την δεύτερη Πόλη. Άρα πάλι είχαμε την έννοια της συνέχειας, όσο αφορά στο χριστιανικό στοιχείο και αυτό συχνά το ξεχνάμε, γιατί ταυτίζουμε το Βυζαντινό με το εκκλησιαστικό και ξεχνάμε ένα κομμάτι του Βυζαντινού, που δεν ήταν ακόμα εκκλησιαστικό, παρόλο που είχε ως στόχο μια εκκλησιαστική εκτέλεση. Άρα αυτό το σχήμα άμα το σκεφτούμε τώρα, όσοι από εσάς, δεν μιλάω για τους κληρικούς γιατί βέβαια το κάνουν εξαρχής, όσοι από εσάς ασχολούνται με Βυζαντινή μουσική και λέω και για τους ψάλτες, δεν ξέρω κατά πόσο είναι συνειδητοποιημένοι ότι ασκούνται πάνω στο ίχνος του πνεύματος του Βυζαντίου, ενώ υποτίθεται δεν υπάρχει ακόμα πια αυτό το σώμα. Το Βυζάντιο μας δείχνει ότι το πιο σημαντικό είναι η ψυχή και όχι το σώμα. Αν ασχοληθείτε λοιπόν μόνο με το σώμα θα έχετε την τάση να λέτε ότι το Βυζάντιο τέλειωσε, άμα ασχοληθείτε με την ψυχή, θα καταλάβετε ότι όλοι εμείς όταν είμαστε σε μια εκκλησία, όταν είμαστε μέσα στις αγιογραφίες, όταν υπάρχει ψαλμωδία, όταν ακολουθούμε αυτό που μας δείχνουν οι εκκλησιαστικοί στην ουσία συνεχίζουμε αυτή την πορεία της ψυχής του Βυζαντίου, διότι όχι μόνο δεν το έχουμε ξεχάσει, αλλά ζει μέσα μας. Άμα σας έλεγα ότι χωρίς εσάς δεν θα υπήρχε το Βυζάντιο, μπορεί και να καταλαβαίνατε ακόμα περισσότερο την ευθύνη που έχουμε να συνεχίσουμε αυτό τον ρόλο. Έτσι το διαχρονικό στοιχείο του Βυζαντίου φαίνεται ακόμα και μέσα στην παράδοσή μας. Αυτό είναι πάρα πολύ σημαντικό, γιατί νομίζουμε αρχικά ότι είναι απλώς μια περίοδος της ιστορίας μας. Άμα κοιτάξετε τις άλλες περιόδους που έχουμε στην ιστορία μας δεν υπάρχει καμία άλλη στην οποία

αναφερόμαστε τόσο συχνά και τόσο ζωντανά. Οι άλλες μπορεί να είναι αρχαιολογικής περιόδου, μπορεί να είναι βέβαια χρονικά πιο πρόσφατες, μπορεί να είναι ακόμα και τουρκοκρατία, αλλά όταν αναφερόμαστε στο Βυζάντιο ουσιαστικά είμαστε οι συνεχιστές του Βυζαντίου. Άρα πρέπει να σκεφτούμε το εξής, ότι πριν και μετά το 1453 γίνεται κάτι το πολύ σημαντικό και πρέπει να αναρωτηθούμε πώς έγινε, υπήρξε η συνέχεια της βυζαντινής μουσικής, υπήρξε η συνέχεια της αγιογραφίας. Και ρωτάω, άμα δεν είχαμε εικόνες και δεν είχαμε πια πρόσβαση στους ίδιους χώρους λόγω κατοχής, ποιο θα ήταν το πάτημα μας; Ποιο θα ήταν το στήριγμά μας; Ξέρετε, πολλές εκκλησίες έχουν δημιουργηθεί ως αντίγραφα, είναι εκκλησίες που έχουμε ένα σύστημα αναφοράς και μετά ξαναερχόμαστε πάνω σ' αυτό. Το ίδιο γίνεται βέβαια και με την αγιογραφία, αλλά προσέξτε δεν είναι μόνο αντίγραφο, είναι συνέχεια, είναι σκυταλοδρομία. Άρα άμα βγάλετε την αγιογραφία και βγάλετε τους ύμνους από το Βυζάντιο, θα ήθελα να μου πείτε τι θυμάστε; Θα δείτε ότι ξαφνικά θα ξαναμπείτε στο κεφάλι ενός μικρού παιδιού που κάνει το μάθημα της ιστορίας, που δεν καταλαβαίνει γιατί τού λένε τόσες ημερομηνίες και θεωρεί ότι απλώς είναι μια περίοδος. Όταν ξαναβάζετε αυτά τα στοιχεία, που είναι ζωντανά μέσα μας, ουσιαστικά έχουμε ένα σύστημα αναφοράς, το οποίο είναι διαχρονικό, γιατί το Βυζάντιο ως σώμα έκανε 11 αιώνες, αλλά σκεφτείτε το ως ψυχή. Πόσους αιώνες είναι ακόμα παραπάνω από τους 11; Και αυτό να ξέρετε άμα θέλετε να δείτε κάτι το ανάλογο, άμα πάτε στην Κίνα για μεγάλες δυναστείες θα δείτε ότι δεν έχουν καμία διαχρονικότητα, αλλά έχουν ιστορικότητα. Και εδώ είναι πάλι κάτι που μας αφήνει άφωνους, άμα το σκεφτείτε ορθολογικά, το Βυζάντιο είναι τόσο διαχρονικό που δυσκολευόμαστε να πούμε τι είναι ιστορικά. Δηλαδή άμα σας πω το Βυζάντιο για σας ποια περιοχή είναι; Μα ακόμα και οι ειδικοί από εσάς, και σίγουρα υπάρχουν θα ρωτήσουν αμέσως «Μα Νίκο για ποια περίοδο μιλάς;» Γιατί τότε ήταν έτσι, μετά έτσι, μετά έσπασε κι αυτό. Ρωτάω τώρα, τελικά τι χαρακτηρίζει το Βυζάντιο στο χώρο; Το μόνο που το χαρακτηρίζει στον χώρο είναι η Πόλη. Όλα τα άλλα έχουν αλλάξει τόσες φορές μέσα τους αιώνες, αλλά εμείς συνεχίζουμε να το λέμε Βυζάντιο. Σημαίνει ότι το Βυζάντιο ασχολήθηκε περισσότερο με τον Χρόνο παρά με τον χώρο και γι' αυτό το λόγο κράτησε τόσο πολύ. Άμα το σκεφτούμε ορθολογικά, νομίζω ακόμα και στις σχέσεις μας. Θα το πω αλλιώς. Προτιμάτε να έχετε Αλεξανδρινές σχέσεις ή Βυζαντινές σχέσεις; Άμα έχετε Αλεξανδρινές σχέσεις είναι πολύ καλό για μία μέρα. Άμα έχετε Βυζαντινές σχέσεις είναι πολύ καλό για να ζήσετε μαζί. Και επιπλέον όπως ξέρετε όταν είμαστε σε Βυζαντινές σχέσεις δεν αποφασίζουμε να ζήσουμε μαζί, αποφασίζουμε να πεθάνουμε μαζί, που είναι εντελώς διαφορετικό. Άρα αυτή η έννοια της διαχρονικότητας το βλέπουμε και στις εκκλησίες μας, το βλέπουμε και με τους παπάδες μας. Με ποια έννοια; Σημασία δεν είναι να είναι ο παπάς τάδε, σημασία είναι να υπάρχει παπάς. Αυτό που στενοχωρεί ένα χωριό δεν είναι να λείπει ο παπάς τάδε και έχει έρθει άλλος, είναι να μην έχει καθόλου. Άμα το σκεφτείτε όμως τι σημαίνει; Σημαίνει και το ξέρετε ακόμα και για τον παπά δεν μπορεί να είναι μόνος του στην εκκλησία, πρέπει να υπάρχει κάποιος άλλος, ειδικά για την λειτουργία, άρα αυτό σημαίνει ότι δίνουμε σημασία ακόμα και σε μια μονάδα. Όσο είναι ο παπάς μέσα στην εκκλησία, τότε έχουμε την ψυχή του Βυζαντίου μ' ένα σώμα. Άμα δεν έχει παπά, δεν έχουμε πια σώμα, και γι' αυτό υποφέρει ένα χωριό όταν δεν έχει πια καθόλου παπά. Όταν δεν έχει εκκλησία το πρώτο πράγμα που κάνει είναι φτιάχνει εκκλησία. Πόσες φορές οι Έλληνες και πόσες εκκλησίες έχουμε φτιάξει στην ιστορία μας; Σας το λέω τώρα και για το εξωτερικό, επειδή έχουμε εδώ τον Αρχιεπίσκοπο, γνώρισα και τον Αρχιεπίσκοπο της Αυστραλίας, μα γι' αυτόν είναι πάρα πολύ σημαντικό να υπάρχουν εκκλησίες και είναι οι Έλληνες που σιγά σιγά, δραχμή δραχμή, θα λέγαμε τότε, έφτιαζαν εκκλησίες πραγματικά άμα τις δείτε μερικές φορές είναι στη μέση του πουθενά και λέτε πώς τα κατάφεραν. Ακόμα κι άλλες εκκλησίες όπως έχουμε και στο Σινά, το ξέρετε πολύ καλά ότι είμαστε στα όρια της ερήμου, σαν εκκλησιαστικό χώρο. Αυτό σημαίνει τι; Ότι αυτό που μαθαίνουμε από το Βυζαντινό πνεύμα είναι το εξής και μπορεί να σας φανεί παράξενο. Μην επιλέγεις το εύκολο, γιατί θα σε βγάλουν εύκολα από το εύκολο. Επέλεξε το

δύσκολο, γιατί θα σε βγάλουν δύσκολα από το δύσκολο. Άμα το δείτε αυτό σαν σχήμα μπορεί να σας φανεί παράξενο, άμα κοιτάξετε τα Μετέωρα, θα πείτε καλά γιατί πήγαν εκεί πάνω, κάτω δεν είχε τόσο χώρο. Ναι αλλά πήγαν εκεί πάνω και μπορεί να αναρωτηθείτε τώρα γιατί πήγαν εκεί πάνω γιατί είναι ακόμα εκεί, αν είχαν επιλέξει να είναι κάτω δεν θα υπήρχε κανένας. Άρα μερικές φορές στη ζωή μας είμαστε Βυζαντινοί, με ποια έννοια; Ότι επιλέγουμε τις δύσκολες τοποθεσίες, συνεχίζουμε την έννοια του Ελληνισμού, για να έχουμε διάρκεια. Είμαστε ένας λαός του Χρόνου και όχι ένας λαός του χώρου. Και γι' αυτό το λόγο δίνουμε μεγάλη σημασία στις ανθρώπινες μονάδες, γιατί είμαστε λίγοι και όταν είμαστε λίγοι πρέπει να είμαστε σπάνιοι για να παραμείνουμε. Εγώ αυτό που βλέπω, και το συζητούσαμε και το πρωί, όταν δημιουργείται μια εκκλησία, οι άνθρωποι την ενορίας στην αρχή είναι τρεις και ο κούκος και όμως το παλεύουν, κάνουν πράγματα που είναι απίστευτα και μετά εμείς, εφόσον μας έχουν φτιάξει ήδη την εκκλησία είμαστε και μίζεροι. Μπορεί να χτίστηκε από αυγά και εμείς τώρα αναρωτιόμαστε, εφόσον έχει χτιστεί, τι μπορούμε να κάνουμε. Μα το πιο δύσκολο το έκαναν οι άλλοι. Εμείς πρέπει να το συνεχίσουμε. Και όμως βλέπετε ότι όταν έχετε αυτό το πνεύμα και είστε ικανοί να αρχίσετε από το τίποτα, εννοώ στον χώρο, αυτό προέρχεται από την δύναμη του Χρόνου. Αυτοί που άρχισαν και που χτίζουν αυτές τις εκκλησίες, το λέω για να μην κοιτάξω μόνο τα στρατηγικά σχήματα, είναι αυτοί που αποφάσισαν ότι θα συνεχίσουν την θρησκεία τους, θα συνεχίσουν, λόγω της πίστης, το έργο της συνέχειας και το κάνουν υλοποιώντας ένα όραμα να κάνουν μια εκκλησία. Μόλις έχω μια εκκλησία ουσιαστικά έχω δημιουργήσει ένα φάρο που εκπέμπει φως. Αυτό εδώ θα τους επιτρέψει να έχουν ένα σύστημα αναφοράς και είναι ακριβώς αυτό που έγινε με την Κωνσταντινούπολη. Θα ήθελα να σκεφτείτε αν το Βυζάντιο θα ήταν το Βυζάντιο αν η Κωνσταντινούπολη είχε μετακινηθεί; Γιατί μερικοί από εσάς δεν συνειδητοποιούν πόσο σημαντικό είναι να μην μετακινηθείς. Σας υπενθυμίζω ότι όταν είχαμε διάφορες κατοχές στην Ελλάδα ξαφνικά η κυβέρνηση πήγαινε αλλού, έφευγε, ακόμα και στη Αίγυπτο. Εντάξει; Δεν σας λέω θεωρητικά πράγματα. Και τώρα πρέπει να αναρωτηθείτε πώς αυτοί άντεξαν 11 αιώνες στο ίδιο σημείο; Ακόμα και με τόσες πολιορκίες, με τόσες επιθέσεις. Στην πραγματικότητα, επειδή πίστευαν ότι έχουν ένα ρόλο να παίξουν στη συνέχεια του ελληνικού έθνους και όχι μόνο για τον εαυτό τους.

Άρα το Βυζαντινό πνεύμα είναι πολύ αλτρουιστικό, κοιτάζει τον άλλον, υπάρχει μέσω των άλλων και αυτό του έδωσε την ιδιότητα του διαχρονικού. Διότι ουσιαστικά όταν κοιτάξετε μόνο τον εαυτό σας είναι πολύ απλό, όταν πεθαίνετε, δεν έχει πια κανέναν. Όταν κοιτάξετε τους άλλους ακόμα κι όταν πεθάνετε, υπάρχουν οι άλλοι. Άρα στο Βυζάντιο έχουμε τους άλλους άλλους. Έχουμε αυτούς που συνεχίζουν το έργο των άλλων, γιατί θεωρούν ότι είναι σημαντικό όχι να έχουν αυτοί κάποια κυριαρχία, αλλά να είναι οι συνεχιστές ενός έργου που έχει μια αξία που είναι μεγαλύτερη από το ον τους. Αυτό είναι δύσκολο να το αντιληφθούμε. όταν φτιάχνουμε ως πούμε μια εκκλησία και είμαστε από τους πρώτους, από τους ιδρυτές, θεωρούμε ότι είναι πολύ σημαντικό αυτό που γίνεται εκείνη την στιγμή. Όταν μπαίνετε σε μια εκκλησία που έχει 10 αιώνες αμέσως είμαστε τόσο μικροί και καταλαβαίνουμε αμέσως ότι θα είναι εδώ ακόμα 10 αιώνες και ότι η διάρκεια της ύπαρξής μας θα είναι μια λεπίδα μέσα σε αυτό. Άρα το θέμα είναι αν θα κάνουμε τις κινήσεις μας πράξεις, κι αν αυτές οι πράξεις θα αποτελέσουν έργο. Γιατί αυτό που έχει μεγάλη σημασία είναι το εξής, όταν κάνετε κινήσεις και δεν είναι πράξεις, δεν προσφέρουν τίποτα. Μόνο οι κινήσεις που είναι πράξεις προσφέρουν έργο. Γιατί είναι ουσιαστικά μη αναστρέψιμες. Παράγουν ένα έργο. Όταν υπάρχουν τέτοιες πράξεις, τότε το έργο συνεχίζεται και διασχίζει τους αιώνες μ' ένα τρόπο φυσιολογικό. Θα ήθελα να σκεφτείτε το εξής, μπορείτε να μου πείτε ένα άλλο πολιτισμικό γεγονός που έχει διάρκεια 11 αιώνες; Μπορείτε να σκεφτείτε ανά αιώνες; Εμείς σκεφτόμαστε τις ημέρες. Όταν μιλάμε για το πρόγραμμα της βδομάδας είναι ήδη ένα θέμα, άμα σας πω ως πούμε το 2021 τι θα κάνετε; Μόνο και μόνο που θα κάνω την ερώτηση θα

την βρείτε παράξενη. Μπορώ να σας πω ότι στο Βυζάντιο δεν κοίταζαν μόνο τι θα κάνουν το 2021, κοίταζαν και πιο πέρα. Όταν φτιάχνεις μια εκκλησία σαν την Αγία Σοφία στην Κωνσταντινούπολη, δεν την φτιάχνεις για να κάνεις μια γιορτούλα, για να κάνεις ένα πανηγύρι. Την φτιάχνεις για να είναι εδώ. Όταν προσπαθούν να κάνουν κάτι καλύτερο από αυτή την εκκλησία δίπλα δεν τα καταφέρνουν, ενώ υπάρχουν αιώνες διαφορά. Όταν την βλέπετε ακόμα και τώρα και μπαίνετε μέσα στην Αγία Σοφία είναι δύσκολο να μην αισθανθείτε το βυζαντινό Πνεύμα, παρόλο που της έχουν βάλει μερικά μπιχλιμπίδια. Άρα όσοι στενοχωριούνται για τα μπιχλιμπίδια, θα τα ονομάσω έτσι για να μη πω άλλη λέξη πιο βαριά, όλα αυτά βγαίνουν. Όλα αυτά βγαίνουν, η εκκλησία μένει. Άρα να κλείσω με αυτόν τον τρόπο, να θυμάστε ότι άμα θέλετε να δώσετε κάποιο ραντεβού σε κάποιον μετά από αιώνες και θέλετε μια καλή επιλογή, στο πνεύμα του Ελληνισμού και του Χριστιανισμού, η Αγία Σοφία είναι μια χαρά. Ενώ άλλες περιοχές μπορεί να δυσκολευτείτε να τον ξαναβρείτε τον άλλον, γιατί μπορεί να μην υπάρχουν καν. Άρα αυτό που θέλω να σας πω είναι το εξής, το πνεύμα του Βυζαντίου μας δίνει μία τόσο μεγάλη δύναμη σε διαχρονικό πλαίσιο που μπορούμε να καταλάβουμε ότι εμείς είμαστε κομμάτια του Χρόνου. Είμαστε ψηφίδες σ' ένα ψηφιδωτό του Χρόνου και δεν είμαστε απλώς οι Έλληνες του 2015. Έχουμε ευθύνες, έχουμε ένα τεράστιο παρελθόν, έχουμε μέλλον. Δεν πειράζει αν γκρινιάζουμε, δεν πειράζει, και στο Βυζάντιο γκρινιάζαν. Μάλιστα είχαν και ένα κώδικα και από εκεί έχετε ακριβώς τον στίχο τον πολιτικό. Εσείς εδώ έχετε τις μαντινάδες και στην Κύπρο έχετε άλλα, τσατιστά. Είναι για να εκτονωθεί. Άρα από την άλλη πλευρά πρέπει να καταλάβουμε ότι αυτές οι γκρινιές είναι φυσιολογικές. Το θέμα είναι τι κάνουμε μετά με το έργο. Από την άλλη πλευρά, την άλλη άλλη πλευρά μην μπερδεύετε π.χ. θα το κάνω μεταφορικά, τις μαντινάδες με τον Ερωτόκριτο. Άρα μερικοί μπερδεύουν το Βυζάντιο με το κεφάλαιο της ιστορίας στο βιβλίο της ιστορίας. Δεν είναι έτσι. Είναι ιστορία, διότι το Βυζάντιο έγραψε ιστορία. Ενώ άλλες περιόδους τις έγραψε η ιστορία. Άρα ας είμαστε εμείς όλοι υπεύθυνοι για το τι είμαστε μετά από τόσες θυσίες, στρατηγικές, κινήσεις, πράξεις, πνεύμα και θα δείτε ότι κι εμείς μπορούμε να συμβάλουμε σ' αυτό το πνεύμα και με την παράδοση μας την εκκλησιαστική και με τον ρόλο της εκκλησίας, και χαίρομαι και το λέω εδώ ειδικά, γιατί ξέρω ότι υπάρχει και ένας, εσείς το ονομάζετε κοινωνικό ρόλο, εγώ το ονομάζω ανθρώπινο. Γιατί οι κοινωνίες είναι της λήθης, η Ανθρωπότητα είναι της Μνήμης. Η εκκλησία βοηθάει στην εξέλιξη, όταν είναι κοντά στην Ανθρωπότητα. Όταν είναι κοντά στην κοινωνία, γίνεται κοσμική. Αυτό που έχει σημασία είναι ότι εδώ παράγεται ένα έργο, το οποίο βοηθάει τους ανθρώπους, βοηθάει αυτούς που έχουν δυσκολία, γιατί ο ρόλος της εκκλησίας σε σχέση με το μοναστήρι είναι να βοηθάει και τους ανθρώπους που δεν είναι του χώρου. Κι αυτό είναι πάρα πολύ σημαντικό. Υπάρχει μια εξωστρέφεια. Αυτό είναι ένα στοιχείο που έχουμε στο Βυζάντιο, η εξωστρέφεια, πηγαίνουμε προς τα έξω. Δεν κάθισε το Βυζάντιο μόνο στην Πόλη, παρόλο που θεωρούσε ότι ήταν πολύ σημαντικό. Αλλά άμα κοιτάξετε όλο τον κύκλο με το Ακριτικό άσμα, και επειδή σας είπα για τον Ερωτόκριτο, αυτό ήταν για να σας καλοπιιάσω, επειδή είμαστε εδώ. Άρα υπάρχει και ο Διγενής Ακρίτας, είναι ακριβώς αν θέλετε το ανάλογο, ακόμα πιο παλιό, όπου δυστυχώς μερικές φορές το ξέρουμε μόνο αποσπασματικά. Θα ήθελα λοιπόν να σας παρακαλέσω, αν θέλετε να κάνετε μια άσκηση, η Ασκητική είναι για πιο μετά, διαβάστε μια φορά τον Διγενή Ακρίτα, για να δείτε τι λέει, τι γράφει, εκείνο τον αιώνα και είναι ένα κείμενο που έχει ακόμα νόημα για μας. Όπως ακριβώς εδώ στην Κρήτη, άμα σας πάρω τώρα και σας βάλω ένα έλεγχο, είναι σίγουρο ότι θα μου πετάξετε μερικούς στίχους από τον Ερωτόκριτο. Από τον Διγενή Ακρίτα; Θα δυσκολευτούμε. Ωραία. Αυτό γίνεται για ποιο λόγο; Επειδή μερικοί από τους δικούς μας, και σήμερα είχα και την χαρά να δω και τον Ross Daly, που μερικοί από εσάς να τον βλέπουν εξωτερικό, αλλά να ξέρετε πόσο εσωτερικός είναι σε σχέση με μας. Μερικοί από τους δικούς μας έχουν συνθέσει μουσική που βοήθησε τον λαό να θυμάται τους στίχους. Άμα το σκεφτείτε, είναι ακριβώς το ανάλογο από την Βυζαντινή μουσική. Και η Βυζαντινή μουσική μάς επιτρέπει με τους Βυζαντινούς ύμνους να

θυμόμαστε πράγματα, που άμα σας ρωτούσα, εκτός βέβαια από τους ειδικούς, από πότε τα τραγουδάμε αυτά; Θα δυσκολευόσασταν να πείτε μια ημερομηνία. Άμα το σκεφτείτε λοιπόν ότι είμαστε ένας λαός που έχει ύμνους, που έχουμε εδώ κι αιώνες και ο καθένας από εμάς που το λέει βοηθάει στη συνέχεια τους, τότε θα καταλαβαίναμε πόσο σημαντικό είναι όχι μόνο η ζωή μας και η ύπαρξη μας, αλλά το έργο που παράγουμε σε σχέση με τους άλλους. Αυτό ήθελα να σας πω για το Βυζαντινό πνεύμα και την διαχρονικότητα του.

Ευχαριστώ και πάλι.
Να' στε καλά.